

УДК 94(430)

Кудряченко А.І.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛІТИКИ «ПОДОЛАННЯ МИНУЛОГО» В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ ФРН

У статті аналізуються процеси повоєнного поступу Німеччини під кутом зору здійснення заходів щодо денацифікації й дискваліфікації осіб, що запламували себе під час гітлерівського режиму, та особливостей становлення і етапів формування політики «подолання минулого» в національній пам'яті повоєнної Німеччини. Автор, виділяючи чотири різні за часом та глибиною осмислення етапи, з'ясовує проблеми формування та розвитку цієї політики від постановки «проблеми вини», диференціації її типів щодо спільного і відмінного політик двох німецьких держав, ролі міжнародного політичного контексту та відтворення історичної правди щодо Третього рейху і умов формування культури пам'яті у сучасній ФРН.

Аналізуються сильні й уразливі сторони двоїстої політики Західної Німеччини щодо її самоідентифікації завдяки чіткому відмежуванню від нацистського минулого, а з іншого боку – широкої інтеграції колишніх нацистів до нових суспільних інститутів як варіанту домогтися перемоги демократії у ФРН усупереч повоєнним настроям більшості громадян. Підкреслюється безпосереднє значення зміни поколінь на політичній арені, публічного опрацювання нацистського минулого та утвердження у суспільному дискурсі нової політичної культури. Її головними елементами стали пам'ять і відповідальність поколінь за Голокост та зміцнення національної ідентичності німців шляхом «конституційного патріотизму».

У об'єднаній Німеччині осмислення тоталітарного минулого, що проходило доволі інтенсивно і виливалося не лише у публічні дискусії, але й сприяло мемореалізації та комеморації історичної пам'яті, відшкодуванню жертвам нацизму та примусовим робітникам Третього рейху із різних країн й відновлення справедливості щодо усіх постраждалих від так званої політики «аризації» і заходам щодо повернення майна та культурних цінностей їх спадкоємцям, є досить результативним. Політика «подолання минулого» сприяла досягненню громадського консенсусу в національній пам'яті сучасної ФРН щодо визнання злочинів нацистського періоду і винесення уроків з минулого. Як і в будь-якому іншому західному суспільстві, у Німеччині ставлення до Голокосту є наріжним каменем пам'яті про Другу світову війну і символом злочинів нацизму та центральною історичною подією XX ст.

Ключові слова: політика пам'яті, комеморація, національна ідентичність, Голокост, ФРН.

У багатьох країнах, що пережили у XX ст. складний і суперечливий тоталітарний період історії, тривалий час ведуться гострі дискусії щодо ставлення до минулого, піднімаються питання про те, чи потребує тоталітарне минуле подолання, наскільки правомірно вести мову про «колективну вину» народу за злочини минулого, про її спокутування тощо. Ці питання стали наріжною проблемою для повоєнної Німеччини.

Нині існує досить широке коло наукової літератури як у ФРН, так й інших країнах з цієї проблематики. Це роботи таких мислителів як М. Гайдеггер, Ю. Габермас, К. Ясперс, а також відомих дослідників як А. Ассман, В. Бергманн, Ш. Бергер, А. Борозняк, М. Броскат, Н. Верт, П. Зайхель, К. Зонтхаймер, Г. Кеніг, В. Любин, Г. Люббе, Е. Нольте, Г. Шван, Ю. Шеррер, Н. Фрай, О. Ференбах та ін. У працях цих та багатьох інших авторів глибоко

досліджуються різні аспекти, сфери та етапи подолання обтяжливої спадщини Німеччини, фіксуються форми, в яких німецьке суспільство відновлює та оцінює образ гітлерівського тоталітарного режиму [1]. «Подолання минулого» після Другої світової війни в (західно) німецькому суспільстві набуло значення ключового поняття та стало актуальним і багатовимірним процесом.

Зі справою концептуалізації політики відповідних заходів щодо непростого перебігу повоєнних подій пов'язана і поява німецькомовного терміну «Vergangenheitsbewältigung», який перекладається як осмислення минулого, включаючи висновки з нього для сьогодення. Цей термін почав вживатись у ФРН з середини 1950-х рр. у контексті морально-теологічного погляду на політику і мав на увазі індивідуальне випробування самого себе і свого сумління. Він швидко перетворився на центральне поняття, що позначало загалом полеміку ФРН зі спадщиною нацистського періоду [2].

Слід враховувати, що цей термін завжди піддавався критиці – і тому, що він начебто передбачав, що минуле можна заднім числом змінити або раз і назавжди з ним покінчити, і тому, що слово «здолати, подолати» має якийсь насильницький підтекст. Багато хто пропонував інші концепти. Найвідоміша альтернатива – «обробка минулого», що виникла у 1960-і рр., а в середині 1990-х рр. в обіг ввійшов вислів «культура пам'яті». Обидва поняття належать в основному до сфери освіти і виховання або до сфери політичної культури та ведуть до дебатів щодо самоідентифікації. Відомий дослідник Н. Фрай стосовно подолання нацистського періоду оперував терміном «політика щодо минулого», маючи на увазі пакет політичних заходів, прийнятих у перші п'ять років існування ФРН, завдяки яким багато нацистських злочинців і колишніх членів НСДАП скористались різними амністіями і були інтегровані молодого демократією. Е. Вольфрум вважав за краще вести мову про «політику відносно історії». Це поняття вперше з'явилося у другій половині 1980-х рр. [3]. Перевага обох визначень полягає у тому, що вони ставлять у центр уваги обмежений, чітко окреслений аспект справи. Але у такої переваги є свій недолік: явища, про які йдеться, не потрапляють в поле зору у всій повноті. Тому термін «подолання минулого» є більш доцільним. Він ширший і охоплює весь спектр політичних, культурних, юридичних, наукових, педагогічних, естетичних і релігійних вимірів цієї проблеми. Адже йдеться про повоєнний розвиток Німеччини, виникнення ФРН та НДР після катастрофи Голокосту і їх ставлення до спадщини Третього рейху, що не зводиться до того чи іншого політичного поля. Нацистське минуле наклало глибокий відбиток на суспільно-політичне життя повоєнних німецьких терен.

Процес осмислення обтяжливого минулого в Німеччині був болісним, розтягнувся на кілька десятиліть і пройшов різні етапи по висхідній, зокрема і після приєднання східнонімецьких земель до ФРН у 1990 р. Відомий фахівець із цієї проблематики професор університету м. Аахен Г. Кеніг слушно виділяє чотири історичні періоди становлення та розвитку політики «подолання

минулого». Водночас, за його підходом, ключове значення мали обставини, за яких даний процес відбувався та реальна глибина осмислення нацистського минулого [4, с. 13-14].

Під таким кутом зору й вбачається слушність визначення спочатку цих чотирьох періодів, їх характерних відмінностей та хрологічних меж. Після цього доречним постає з'ясування та подача яскравих унаочнень самої глибини й результатів осмислення та подолання нацистського минулого у ФРН.

У роки першого періоду – з кінця війни до створення ФРН та НДР у 1949 р. – держави-переможниці визначили широкі заходи денацифікації, демократизації, демілітаризації та декартелізації суспільного буття як складові перетворень у переможеній Німеччині. Вони стосувалися системи державного управління, юстиції, освіти, управління економікою та інших сфер. Для цієї фази характерні гострі дебати про вину, під час яких теми націонал-соціалізму, знищення мільйонів людей обговорювалися з морально-абстрактним ухилом. Водночас навіть такий важливий процес, як денацифікація, не став істотним джерелом змін у суспільній свідомості (хоча і визнаний успішним, і на нього посилаються, як на головний чинник змін). З 1945 до 1948 рр. у західних окупаційних зонах кількість тих, хто вважав нацизм хорошою, але погано реалізованою ідеєю, зросла з 47% до 55%, а 33% були впевнені в тому, що євреї не можуть мати ті ж права, що й інші громадяни [5, р. 31, 32, 171].

Реалізація завдань перевиховання і покарання активних прихильників нацизму відразу ж наштовхувалася на серйозну протидію громадян. Адже тільки офіційних членів НСДАП у Німеччині налічувалося близько 8 млн. осіб. Окрім цього, були ще 4 млн. активістів зі складу членів різних низових організацій. Процес «подолання минулого» був хворобливим, тенденція до відтворення історичної правди щодо Третього рейху торувала собі дорогу доволі повільно, а прагнення до забуття у перші повоєнні роки, навпаки, було надзвичайно високим.

Після повалення нацизму Німеччина вимушено стала на шлях не лише покарання злочинців, а й розвінчання історичних міфів та розвитку культури історичної пам'яті. З погляду історичної перспективи ключову роль у процесі осмислення минулого відігравали дискусії фахових істориків, філософів та провідних громадських діячів. Історичний дискурс проблематики мав кілька етапів розвитку. Досягненням першого (1945-1949 рр.) була постановка «проблеми вини», диференціація типів провини і заклик до громадян Німеччини вивести належні уроки з минулого. Але в суспільстві була відсутня солідарність з основного питання: ставлення до нацистського минулого, а теза Потсдамських рішень про «колективну вину» німецького народу за злочини гітлерівського режиму, яка зробила неминучою окупацію країни, відкидалася громадською думкою. Проте питання про причини катастрофи залишалося для неї центральним. Глибоке філософське осмислення епохи визначали, передусім, представники екзистенціалізму М. Гайдеггер і К. Ясперс. Написавши у 1946 р.

одну з найвідоміших своїх праць, «Питання про вину» («Die Schuldfrage»), К. Ясперс вже в перші роки після війни став сприйматися як «символ змінених часів і оцінок», «вчитель Німеччини». З огляду на складність процесу усвідомлення співвітчизниками власної відповідальності за злочини нацизму, К. Ясперс чітко виділив чотири типи вини. Перший тип – *кримінальна вина*, яка лежить на тих, хто скоїв кримінальні злочини і, яку має право встановлювати тільки суд. Другий – *політична вина*, тобто «відповідальність всіх громадян за наслідки дій, вчинених їх державою», але не пов'язана з кримінальним і моральним аспектом поведінки окремого громадянина. Третій – *моральна (етична) вина*, тобто моральна відповідальність кожної людини за власні вчинки та неприйняття розхожого твердження, що «наказ є наказ». Навіть, якщо злочини скоювалися за наказом, «кожна дія залишається предметом морального вчинку». Четвертий тип провини – *вина метафізична*, що покладається на кожного, хто не зміг «зробити все, що він міг би вчинити, аби перешкодити злочину». Вину людини з метафізичного погляду, за К. Ясперсом, визначає тільки Бог. Книга видатного мислителя відкрила шлях до філософського осмислення нацистської трагедії і формування самосвідомості німецької нації й була реальною відповіддю на кризу ідентичності, що проявилась у перші повоєнні роки [6].

Водночас серед істориків у Німеччині набували поширення й інші уявлення щодо «проблеми вини», зокрема підхід, згідно з яким німецькому народу не варто відчувати провину за вчинені злочини, адже союзники по антигітлерівській коаліції проявляли досить часто надмірну жорстокість до німецького населення. З огляду на причинно-наслідкові підходи інтелектуали закликали будувати майбутнє без озирання на важке минуле. Одночасно до процесу подолання минулого долучались і відновлені чи засновані нові політичні партії та відповідні органи влади федеральних земель. Однією з провідних сил стала відновлена Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН), яку очолив колишній в'язень концтабору К. Шумахер. При Правлінні СДПН була створена Історична комісія. Впливовою масовою партією у західних окупаційних зонах, а потім ФРН став Християнсько-демократичний Союз (ХДС), очолюваний К. Аденауером.

Іншими словами, у повоєнному суспільстві Німеччини була відсутня солідарність з основного питання: ставлення до нацистського минулого. «Стан умів у «годину нуль німецької історії» був подібний хаосу на вулицях німецьких міст... Потсдамська теза про «колективну вину» німецького народу за злочини гітлерівського режиму, яка зробила неминучою окупацію країни, була відкинута громадською думкою. Проте питання про причини катастрофи залишалося для неї центральним. Інтелектуали підкреслювали фатальний збіг обставин, міркували про незрілість першої німецької демократії, про Гітлера як новоявленого антихриста. У масах переважали апатія і відторгнення великої

політики веймарського зразка, на діячів якої покладалася відповідальність за закулісні махінації, що привели до влади НСДАП» [7, с. 136-137].

Створення двох німецьких держав – ФРН та НДР у 1949 р. – поклало початок другому етапу подолання нацистського минулого, який охоплював події до 1959 р. Для нього характерним було залучення до цієї справи державно-політичних інститутів ФРН і НДР. Засади державотворення значною мірою визначали спрямованість, обсяг і напрями перетворень. У цьому сенсі Основний закон ФРН враховував сумний досвід Веймарської республіки, насамперед обмежуючи владні повноваження глави держави, вводячи конструктивний вотум недовіри канцлеру, гарантуючи заходи, спрямовані проти антидемократичних течій. У ФРН було взято курс на розбудову ефективної демократії [8]. Натомість НДР точкою відліку обрала не кінець, а початок Веймарської республіки, ідентифікуючи себе із завершенням перерваної на півдорозі революції 1918-1919 рр. Тому в Східній Німеччині складовими перетворень стали усупільнення засобів виробництва, позбавлення прав буржуазії і крупних землевласників та побудова робітничо-селянської держави й, тим самим, розрив з нацизмом [9].

На процеси подолання нацистського минулого у двох німецьких державах безпосередній вплив мав міжнародний політичний контекст. У післявоєнній Західній Німеччині тактика замовчування стала звичайною практикою влади. Суспільна думка дотримувалася двох кардинально відмінних позицій. З одного боку, поразка у війні сприймалась як принизлива капітуляція, що спонукала до пригнічення німецьких культурних і політичних устремлінь. Прихильником цієї позиції був М. Гайдеггер. З іншого боку, звільнення Німеччини за допомоги союзників розглядалось як можливість духовного й політичного оновлення і відродження. Завдяки К. Ясперсу в основу самосвідомості німецького народу покладалось почуття відповідальності та усвідомлення провини за злочини нацизму, нерозривно пов'язане з утвердженням християнського погляду на світ, який поділяли і розвивали багато представників громадськості Німеччини. На відміну від М. Гайдеггера у К. Ясперса, зазнавшого потурань від нацистського режиму, були особисті підстави до критичного осмислення минулого нації, до його політичної активності. Проте тогочасні націоналісти звинувачували прогресивного мислителя навіть у зраді. Відомий юрист К. Шмідт, заарештований американцями за зв'язки з нацистами, звинувачував К. Ясперса в ініціюванні дослідником офіційно санкціонованої союзниками культури вини. А з часом у Східній Німеччині філософа називали апологетом пронацистської політики ФРН.

Варто підкреслити, що в офіційному дискурсі офіційний Бонн відстоював непричетність широкого загалу німців до злодіянь нацистської верхівки та СС. Водночас Закон про амністію 1949 р., при всіх застереженнях та запереченнях, поклав початок інтеграції діячів і прихильників націонал-соціалізму до державно-політичних структур, а традиційні еліти в економіці, адміністрації,

науці майже у повному складі після недовгої перерви повернулися на свої посади. Величезною підмогою для того була холодна війна. За відсутності конфлікту між Сходом і Заходом цей закон і відповідна практика ніколи не знайшли б схвалення у західних держав-переможниць. Тому упродовж 1950-х рр. злочини нацизму не були складовою колективної пам'яті. Навіть встановивши дипломатичні відносини з СРСР, федеральний уряд офіційно не визнавав кордонів по р. Одер і р. Нейсе та толерував дискурс про страждання мільйонів німців-вигнанців з територій тогочасної Польщі та Чехословаччини. Такі підходи забезпечували християнським демократам чималу підтримку громадян на виборах.

Міжнародний контекст сприяв зведенню кримінального переслідування нацистських злочинців практично нанівець, тих з них, хто був ув'язнений за вироками окупаційної влади, під значним тиском німецької адміністрації партіями випускали на свободу. Процедури денацифікації перед викликами нових фронтів холодної війни, яка легітимізувала колишній східний фронт, здавалося, абсолютно втратили сенс і були зупинені. На зміну полеміці з нацистським минулим прийшла боротьба з комунізмом. Під впливом цього повороту проти судових і денацифікаційних заходів союзників, проти комунізму формувалася політична свідомість ФРН перших років її існування.

У своїй офіційній самоідентифікації ФРН, з одного боку, чітко відмежовувалася від нацистського минулого, з іншого, – великодушно прощала і замовчувала солідарну політичну відповідальність за нацистське панування, а на того, хто відкрито сповідував нацистську ідеологію, чекали суворі санкції. Тобто для політики «подолання минулого» у ФРН значення надавалося не тому, що людина робила за часів націонал-соціалізму і як вона до цього минулого ставиться, а лише тому, що особа в змозі і готова дати новому ладу і за що вона відповідальна у своїй нинішній професійній і громадській діяльності. Також солдатське героїчне минуле перестало служити моделлю для майбутнього не тільки у сфері офіційної політики, а й у повсякденному побуті: солдат як ідеал і зразок у ФРН у повоєнні десятиліття не мав жодних шансів.

Така подвійна стратегія широкої інтеграції колишніх нацистів при офіційному політичному відмежуванні від націонал-соціалізму, що піддавалася критиці в 1950-х рр., виявилася ефективною як варіант домогтися перемоги демократії у ФРН усупереч настроям більшості населення. Водночас цей підхід до нацистського минулого був обраний, виходячи з теорій, що претендували на місце найпередовіших на той час. Перші законодавці післявоєнної інтелектуальної моди після повного краху націонал-соціалізму в Німеччині, екзистенціаліст Ж.-П. Сартр та раціоніаліст Х. Ортега-і-Гассет, при усіх відмінностях між ними, сходилися в одному. Озирання назад, самобичування через минулі злочини, стверджували вони, здатні, швидше, завадити необхідному новому початку. Свобода екзистенціалізму, як і свобода переживання проявляються в тому, що людина обирає не лише своє майбутнє,

але разом з ним і своє минуле. Настанови цих інтелектуалів зводилися саме до такої позиції [10]. Тим самим політика замовчування і забуття близько десяти років визначала ставлення до нацистського минулого у Західній Німеччині. Спалах антисемітизму у 1959-1960 рр. ознаменував кінець моделі першого десятиліття та початок нової фази поводження з нацистським минулим [11].

Третій етап, так звана «довга хвиля» опрацювання тоталітарної спадщини у ФРН, охоплювала період 1960-1989 рр. Він став етапом не лише формування, а й утвердження у суспільному дискурсі нової політичної культури. Уже на його початку процеси проти нацистських злочинців, розпочаті за ініціативою Західної Німеччини (передусім, Франкфуртський процес у справі про Освенцим) відкрили для суспільного усвідомлення масштаби нацистських злочинів і участь у них еліт. У ФРН уважно стежили за затриманням А. Ейхмана і судом над ним в Єрусалимі. Тему нацистського минулого підхопила література і творча інтелігенція. В університетах під тиском студентів з середини 1960-х рр. розгорнулася дискусія про нацистське минуле наук та вчених, поширилися гучні студентські протести. Конфлікти з приводу ставлення до нацистського минулого досягли кульмінації і вилилися в широкий рух позапарламентської опозиції. Питання індивідуальної поведінки при нацистському режимі актуалізувалося в сенсі нападок на типові для 1950-х рр. деполітизування фашистської поведінки і свідомості та визнання їх приватною справою. Це розкрило глибоку прірву, що розділяла покоління у ФРН: молодь 1968 р. вважала, що країна не убезпечена від загрози нового нацизму, оскільки не ліквідовано економічний лад суспільства, що послужив свого часу його передумовою. У Бундестазі пройшла низка дебатів з питання про термін давності за злочини нацистського періоду й у 1979 р. законодавці прийняли рішення, яке повністю скасовувало термін давності переслідування за масові вбивства.

Вихід на арену молодого покоління, не пов'язаного з нацизмом, сприяв широким суспільно-політичним змінам. Офіційну політику забуття змінила політика покаєння й «подолання минулого» та відповідні їм заходи: відкривалися музеї, виставки, присвячені викриттю злочинного нацистського минулого. Уособленням цього було уклінне перепрошення Федерального канцлера В. Брандта перед пам'ятником гетто у Варшаві за злочини нацизму.

З поверненням на початку 1980-х рр. до влади християнських демократів на чолі з Г. Колем проявилися спроби сповідування підходу, що нацистське минуле, його злочини не повинні домінувати у історичній пам'яті німців. Задля реалізації нової концепції були створені історичні музеї в Бонні і Берліні, проводилися відповідні заходи, спрямовані не стільки на відтворення образу минулого, скільки зосереджувані на формуванні майбутнього.

Новим явищем суспільно-політичного дискурсу була відома промова Федерального президента Р. фон Вайцеккера в Бундестазі у 1985 р. У ній вперше на високому державному рівні 8 травня 1945 р. визначалося не лише як

розгром Третього рейху, а й як дата звільнення німецького народу від гітлерівського нацизму. Промова Р. фон Вайцзеккера стала офіційним благословенням висунення пам'яті про нацистське минуле в центр політичної культури. Важливо, що це було запропоновано представником ХДС.

Різні підходи до публічного опрацювання нацистського минулого викликали пристрасті та суперечки. Кульмінацією полеміки стала «суперечка істориків» 1986-1987 рр. про користь і шкоду громадської дискусії з нацистським минулим і рефлексивного підходу до власної історії. У центрі її перебувало питання еволюції політичних і суспільно-філософських ідей, які уможливили зростання націонал-соціалізму, а також про більшовизм і європейський фашизм, сенс та призначення історії. У суперечці взяли участь визначні науковці та громадські діячі (Е. Нольте, А. Хилльгрубер, Г. Моммзен, Ф. Фішер, Ю. Габермас та ін.), ті, хто прагнув зрозуміти, чому навчилися німці за десятиліття після розгрому нацизму.

Власне сама публічна дискусія розгорілася навколо полемічних тез Е. Нольте про взаємозв'язок між системою таборів для «ворогів народу» у СРСР і концентраційними таборами для євреїв у Третьому рейху. Однією з цілей подібних заяв істориків, що представляли неоконсервативний напрям історіографії, було зниження комплексу вини у самих німців та забезпечення національної ідентичності. Порівнюючи радянський і німецький варіанти диктатур, історики припускали, що якби не Німеччина, то війну неодмінно розпочав би Радянський Союз, адже йшлося про зовнішньополітичну конкуренцію диктатур. Е. Нольте стверджував, що війна Німеччини проти СРСР у 1941-1945 рр. стала захисним заходом націонал-соціалістів від більшовизму. Він зазначав, що нацистські концтабори були повторенням практики сталінського режиму. До суперечки істориків приєдналися соціологи, політологи, філософи ФРН та інших країн. Французький історик Ф. Фюре, переписуючись з ініціатором суперечки, рішуче відкинув його «історико-генеалогічний підхід». Звертаючись до Е. Нольте, він писав: «Ви занадто вперто наполягаєте на тому, що виникнення фашизму було реакцією на комунізм, тобто на більш пізню появу фашизму і на його зумовленості Жовтневими подіями. ... Твердження, що ГУЛАГ був створений раніше Освенцима, не є ні невірним, ні малозначним. Але між цими подіями немає причинно-наслідкового зв'язку».

Ця суперечка мала суспільно-політичне значення. Найбільш активним критиком неоконсервативних підходів став філософ і соціолог Ю. Габермас, який виходив з того, що національну ідентичність німців слід обґрунтовувати шляхом зростання «конституційного патріотизму». На думку мислителя, це єдина форма етнічної ідентичності, яка не відчужує німців від Заходу. Під час дискусії багатьма дослідниками була слушно поставлена під сумнів спроба порівнювати націонал-соціалістичну диктатуру з іншими диктаторськими режимами.

Бурхлива полеміка про переваги і небезпеки постійної пам'яті про націонал-соціалізм і, передусім, про Голокост виявилася виключно корисною тим, хто бачив у цій пам'яті головний елемент політичної культури ФРН. Ніколи раніше в громадській дискусії не досягалось такого усвідомлення злочинного минулого німецької держави і суспільства, як у 1980-х рр. У результаті суспільного обговорення 1980-х рр. у дискурсі щодо подолання минулого гору взяла позиція Ю. Габермаса щодо відповідальності за нацистські злочини всіх поколінь німецької нації. Таким чином, головним елементом політичної культури ФРН, підтвердженням її демократичного поступу стала пам'ять та відповідальність німців за націонал-соціалізм і, передусім, за Голокост. Цей концепт перетворився на один з вагомих чинників демократичного профілю ФРН як держави і всього суспільства.

Четвертий період політики «подолання минулого» у Німеччині наступив з відходом у минуле НДР та відновленням у 1990 р. державної єдності німецького народу. Йому притаманне посилення уваги до подолання нацистського минулого і тоталітарної спадщини в колишній східнонімецькій державі. Вчені й політики зайнялися осмисленням минулого НДР, була створена парламентська комісія, яка зайнялася «опрацюванням історії». Власне політичний режим НДР у наукових і політичних текстах все більше фігурував як «диктатура СЄПН», тобто правлячої Соціалістичної єдиної партії Німеччини.

На противагу крайнім правим, які ще з 1970-х рр. заперечували Голокост, а з об'єднанням Німеччини прагнули розширити свій вплив, було прийнято низку законодавчих актів: 1985 р., 1992 р., 2002 р. та 2005 р., що передбачали правову відповідальність за такі твердження. У дебатах на межі XX-XXI ст. про можливість, сенс і мету подолання минулого НДР засобами кримінального права саме практика подолання нацистського минулого слугувала орієнтиром, на який постійно посилалися. Тим самим юридична боротьба з минулим НДР стала і полемікою з методами подолання нацистського минулого в Західній Німеччині. Якщо у ФРН у 1950-х рр. були взяті засади правової держави, коли заборона зворотної дії, яка записана у п. 2 ст. 103 Основного закону Західної Німеччини, слугувала бар'єром на шляху притягнення до відповідальності багатьох нацистських діячів, то у відношенні до політичного керівництва колишньої НДР та низки військовослужбовців були віднайдені небездоганні юридичні підстави щодо притягнення їх до кримінальної відповідальності. Тобто засаднича заборона зворотної дії поступилася місцем вищій мірі справедливості. Після об'єднання Німеччини більше сотні осіб колишньої НДР були притягнені до кримінальної відповідальності за свої дії в суспільстві попередньої історичної доби.

В об'єднаній Німеччині процеси широкого осмислення нацистського минулого стали значно інтенсивнішими і більш унаочненими. Це відображалось в організації різних тематичних виставок, окремі з яких у

спеціально обладнаних потягах демонструвалися по всій країні. Гаряче дебатовалися різні оцінки з приводу виставки, яка розповідала про злочини вермахту під час Другої світової війни. Характер ставлення до минулого з новою силою відобразили й дискусії другої половини 1990-х рр. навколо книги американського дослідника Голокосту Д. Гольдхагена з провокаційною назвою «Добровільні підручні Гітлера» та з приводу встановлення біля будівлі Рейхстагу в Берліні пам'ятника жертвам Голокосту.

Книга Д. Гольдхагена – сина єврейського історика, який пережив перебування в єврейському гетто, витримала понад десять видань і викликала широкий суспільний резонанс у ФРН та за її межами. Незважаючи на початкове вельми критичне сприйняття, зокрема представниками німецького наукового співтовариства, дискусії і обговорення книги довели зрілість німецького суспільства. Запропоновані Д. Гольдхагеном зрозумілі і популярні пояснення причин Голокосту були сприйняті більшістю німців. Вони базувалися на тому, що політика Гітлера перевернула для багатьох німців уявлення про добро і зло, призвела до «нацистської німецької революції», яка, «передусім, була трансформацією свідомості та впровадженням у німців нової моралі». За оцінкою дослідника, тогочасні переконання і моральні почуття сприяли тому, що масове знищення євреїв розцінювалося як правильний вчинок, і «вбивці-злочинці» не хотіли говорити «ні». Оцінки Д. Гольдхагена виявилися особливо близькими німецькій молоді, яка завдяки американському досліднику бачила можливість ще раз, як під час виступів 1960-х рр., кинути докір своїм попередникам за вчинені в минулому злочини. Книга стала однією з найбільш затребуваних в сучасній ФРН видань про нацистський період, а її автор перетворився для багатьох на символ подолання нацизму.

Новим важливим напрямом роботи останнього періоду стала діяльність з відшкодування жертвам нацизму, примусовим робітникам Третього рейху, а також повернення майна і пограбованих культурних цінностей спадкоємцям тих репресованих євреїв, які постраждали від так званої політики «аризації». Відповідальним за проведення заходів були фонд «Взаєморозуміння і примирення» та Федеральне відомство центральних служб та невирішених питань власності (BADV). Робота з відшкодування охоплює питання щодо втрат як земельних ділянок та підприємств, так і творів мистецтва. Нині уряд ФРН, Європейський парламент та інші інституції виходять із того, що «Реституція майна – це більше, ніж повернення власності. Це повернення правосуддя, справедливості і людської гідності», які лягають у площину політики подолання минулого [12].

Нині в Німеччині проблематиці подолання тоталітарного минулого, політиці пам'яті приділяється значна увага. Це стосується як формування належного національного наративу й культури пам'яті, відповідного історичного дискурсу, досліджень з цієї проблематики, так і розвитку музейної справи, формування карти документаційних центрів та музейних установ за назвою «Топографія

терору» тощо. Упродовж останніх десятиліть у ФРН проводяться масові заходи на базі музеїв та меморіальних комплексів із широким залученням фотодокументів і свідчень очевидців.

Значної ваги для молодого покоління також набули дослідження історії власної родини. Нині численні архіви ФРН пропонують низку можливостей щодо з'ясування біографій. Зокрема, дослідження у Федеральному архіві при «Німецькій службі сповіщення найближчих родичів про загиблих колишнього німецького вермахту» або в списках зниклих безвісти є доступними і для приватних осіб. Такі пошуки надають шанси молодим людям відшукати, дослідити і задокументувати долю своїх прашчурів під час Другої світової війни.

Визначивши хронологічні межі кожного із чотирьох етапів опрацювання нацистського минулого у сучасній ФРН, можна унаочнити їх особливості, розкриваючи найбільш характерні та поглиблені данні дослідників, що стосуються відповідної історичної фази поступу. Однак чи ненайважчими та доволі суперечливими були перші повоєнні десятиліття. Підтвердженнями цьому є як приклади окремих доль, так і результати широких досліджень, які проводять Інститут сучасної історії в Мюнхені та аналогічний Центр в Потсдамі щодо з'ясування масштабів та значення залучення колишніх діячів рейху до структур повоєнних ФРН та НДР.

Стосовно першої позиції варто підкреслити, що у 1990-і рр. сталася низка гучних скандалів, коли досить неочікувано з'ясувалось приховане нацистське минуле деяких відомих особистостей. Ці запізнілі розкриття відрізнялися від подібних справ у 1950-1960-х рр. тим, що вони не несли попередніх драм вини і розплати чи викриття і звинувачення. Специфічні риси, які властиві скандалам 1990-х рр. надає той факт, що вони вибухнули через п'ять десятиліть після Другої світової війни.

Яскравим прикладом із цього кола стало добровільне визнання Г. Шверте у квітні 1995 р. того факту, що наприкінці війни він змінив власне прізвище Ганса Ернста Шнайдера на Шверте. Позиціонуючи себе у новій якості, Г. Шверте у 1958 р. захистив докторську дисертацію з германської філології у Ерлангені, з 1965 р. працював у Рейнсько-Вестфальському технічному університеті в м. Аахені, а у 1970 р. професорсько-викладацький склад та студенти обрали його ректором. Протягом 1976-1981 рр. Г. Шверте був уповноваженим із зв'язків землі Північний Рейн-Вестфалія з сусідніми Бельгією та Нідерландами. Він був нагороджений декількома німецькими та іноземними орденами, у 1990 р. став почесним сенатором свого університету.

За часів націонал-соціалізму, як підтвердив Г. Шверте у квітні 1995 р., він під власним іменем Ганса Ернста Шнайдера служив офіцером у загонах СС, обіймав високу посаду у підрозділі «Аненербе». У такій якості він був представником нацистського режиму в окупованих Нідерландах та Бельгії. З 1942 р. до кінця війни працював у відділі «Німецьке використання науки» головного управління «Аненербе» в Берліні [13].

Справа Шверте-Шнайдера викликала величезний резонанс серед німецької та міжнародної громадськості в силу ще й того, що мали проходити урочистості з нагоди 50-ти річчя завершення Другої світової війни, а Рейнсько-Вестфальський технічний університет мав відзначати своє 125-ти річчя. Німецька громадськість вела запеклі суперечки з того, як обійтися з колишніми лідерами вже неіснуючої НДР, з діячами подібними до Шверте-Шнайдера. Різні громадські структури бурхливо реагували кожна у відповідності зі своєю логікою та, надаючи можливості спростити підходи, виходячи із історичних аспектів справи [13]. Водночас історія Г. Шверте яскравим чином висвітлила ситуацію у ФРН, дала привід неупереджено озирнутися на практику подолання минулого. Ця справа унаочнила подвійну стратегію початкового періоду ФРН, проте не віщуючи його відродження. Водночас правда про минуле, і в цьому випадку, була для суспільства важливішою, ніж покарання злочинця.

Такі явища та інші події вже об'єднаної Німеччини спонукали дослідників сучасної історії з новими підходами й науковими інтересами звернутися до теми нацистських злочинців та їх життя у ФРН. Саме з метою більш повного вивчення неоднозначного повоєнного кадрового складу різних федеральних міністерств і відомств ФРН протягом останніх десятиріч проводиться значна науково-дослідницька робота [14].

Одним із перших міністерств, архівні матеріали якого були у цьому зв'язку опрацьовані, стало Міністерство закордонних справ, а пізніше – Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ та інші відомства. Поштовхом до вивчення істориками стану справ повоєнного періоду у МЗС ФРН стала принципова позиція М. Ханзелер і її звернення до тогочасного керівника зовнішньополітичного відомства Й. Фішера щодо некролога 2003 р. стосовно померлого багатолітнього дипломата Ф. Нюсслайна. У гнівному листі до міністра, який було передано через канцлера Г. Шредера, колишня підлегла Ф. Нюсслайна вказала, що він за свою співпрацю з нацистами та причетність до злочинів у протектораті Богемії та Моравії за рішенням суду повоєнної Чехословаччини отримав вирок 20 років ув'язнення. Однак Ф. Нюсслайн вже у 1955 р. згідно відповідного договору про повернення військовополонених зміг прибути до ФРН «як неамністований воєнний злочинець». Проте це не зашкодило йому влаштуватися у МЗС ФРН та отримати дипломатичне призначення до франкістської Іспанії й у подальшому працювати в системі МЗС. Політичні закиди прихильників Ф. Нюсслайна на адресу Й. Фішера та прагнення останнього мати об'єктивну картину щодо кадрового складу свого відомства в минулому змусили його залучити істориків для більш повного висвітлення картини повоєнного періоду сучасними науковцями.

У 2005 р. Й. Фішер доручив комісії істориків дослідити питання стосовно нацистського минулого дипломатичного корпусу. Через п'ять років роботи науковці змогли представити відповідні результати роботи комісії. І вже у жовтні 2010 р. тодішній глава МЗС ФРН Г. Вестервелле презентував

видруковану 900-сторінкову книгу: «Міністерство і його минуле. Німецькі дипломати у Третньому рейху та Федеративній Республіці» [15].

Один із головних висновків істориків полягав у тому, що з кадрової точки зору між цими двома періодами суттєвої різниці не було: ті, хто працював на Третій рейх і здійснював злочини, після війни працював на ФРН. Така наступність набувала неоднозначних рис. Скажімо, восени 1950 р. як мінімум половина керівного складу працівників відновлюваного Міністерства закордонних справ складали колишні члени НСДАП, серед яких налічувалося 43 колишніх активних есесівців, 17 колишніх співробітників СД й гестапо. Таким чином, відсоток націонал-соціалістів (хоча й колишніх) у цьому відомстві напочатку був навіть вищим, аніж у часи Третього рейху [16].

Як зазначав авторитетний часопис «Die Zeit», дослідження про міністерство і його минуле не можна віднести до сенсацій тому, що багато фактів щодо нацистського минулого МЗС, представлених у книзі, були відомі й раніше. Скоріше книгу варто розглядати як спробу авторів неупереджено подивитися на своє минуле, розібратися з власною історією. Більше того, у виданні наголошувалося, що той факт, що історичне дослідження було здійснене через 65 років після завершення Другої світової війни, свідчить про те, як важко було на це наважитися. Результати дослідження підтвердили, що 40% співробітників нового МЗС ФРН складали колишні члени НСДАП, а серед керівного складу відомства колишні становили 66%. Комісія істориків під керівництвом Е. Гонце, Н. Вільно, П. Хейса та М. Ціммермана показала, що зовнішньополітичне відомство Західної Німеччини навіть докладало зусиль, зокрема й фінансових, щоб допомогти колишнім нацистам уникнути відповідальності, тим, кого розшукувало міжнародне співтовариство. Презентації та самій книзі приділяли велику увагу ЗМІ, вона викликала палку дискусію у інформаційному просторі. Презентуючи видання, глава МЗС Г. Вестервелле заявив про почуття глибокого розчарування і сорому. «Ті, хто вважав себе елітою нації, насправді глибоко погрязли у злочинах... Тут не може бути ніякого виправдання», – наголосив він.

Протягом кількох років за ініціативою Міністра внутрішніх справ ФРН Т. де Мезьєра проводиться аналогічна пошукова робота, попередні результати якої вже представлені громадськості. Інститут сучасної історії (IfZ) м. Мюнхена та Центр історичних досліджень (ZZF) м. Потсдам проводять дослідження і їм належить з'ясувати, за словами директора IfZ професора А. Віршінга, чим конкретно займалися колишні нацисти, працюючи в МВС, і «як їх робота вплинула на внутрішню політику ФРН і НДР» [17]. Згідно з новими даними, у повоєнний час у Міністерстві внутрішніх справ в Бонні питома вага колишніх членів нацистської партії – НСДАП, серед службовців відомства у 1950 р. складала 54%, в період з 1956 до 1961 рр. – ця цифра сягала 66%. Остаточні результати дослідження будуть підведені у 2018 р. Але вже нині є підстави стверджувати, що в політиці тогочасної Західнонімецької держави проводилася

свідома відмова від інструментів дискваліфікації, яка значною мірою обумовила кадрову наступність функціональних еліт. Таке становище давало достатнього ґрунту і слугувало джерелом конфліктів та скандалів в історії ФРН.

Варто наголосити, що з поваленням нацистського режиму, союзники провели широку систему заходів денацифікації, зокрема і дискваліфікацію осіб, що заплямували себе. Директива № 24 від 12 січня 1946 р. Союзної контрольної ради змусила очистити суспільні та земельні структури від прихильників та представників старого режиму. Натомість створення ФРН уможливило скасування цієї кількарічної практики, адже однією із перших законодавчих ініціатив уряду К. Аденауера стала амністія. Обґрунтовуючи свій підхід, канцлер заявив кабінету: «Позаду у нас такі складні часи, що слід розпочати з чистого аркуша» [11, s. 31]. А на тогочасні критичні закиди СДПН щодо «реставрації Третього рейху», К. Аденауер зазначав, що зі створенням ФРН настав час покласти кінець «винюхуванню нацистів». Тож, набувши чинності у травні 1951 р. Закон повернув понад 150 тис. колишніх нацистів, змушених до 1949 р. залишити державну службу, усі майнові права та пов'язані з ними пенсії. Окрім того, за цим Законом роботодавців зобов'язували виділяти квоту у 20% коштів із загального обсягу витрат на працевлаштування саме для цієї категорії осіб.

Переважно з колишніх нацистів складалося керівництво служби зовнішньої розвідки ФРН – BND. Саме її під керівництвом американської адміністрації створив з колишніх вищих чинів офіцерів СС, СД і гестапо генерал абверу Р. Гелен. Американське керівництво воліло закривати очі на минуле нових німецьких спецслужбовців – зрештою, у всіх у них був величезний досвід боротьби з Радянським Союзом, і він був для американців набагато важливішим, аніж схильність покарати нацистських злочинців. Аналогічна ситуація спостерігалася й у Федеральній службі кримінальної поліції – ВКА. Дана служба була створена колишнім офіцером СС, випускником школи командного складу СС в Шарлоттенбурзі – П. Диккопфом, відповідальним у роки нацизму за депортацію «расово неповноцінних» та «асоціальних елементів» в Штуттгарті. П. Диккопф зарекомендував себе в СС так добре, що вже у 1943 р. був відправлений резидентом у Швейцарію. Він ще до кінця війни зумів налагодити гарні відносини з американською резидентурою і запропонувати свої послуги в якості силовика у повоєнній Німеччині.

Варто також взяти до уваги й те, що подібна картина використання колишніх нацистів у державних органах влади була і в Східній Німеччині. У повоєнній НДР в силу різних причин та з огляду на потреби у фахівцях також охоче приймали на службу «колишніх». Дослідження науковців Центру історичних досліджень (ZZF) м. Потсдам свідчать, що серед службовців МВС Східної Німеччини цей показник становив 14% [18]. Адже й тут був відчутний брак кадрів без обтяжуючого минулого. Тобто, подібне залучення до влади «колишніх» легко прослідковується і в тогочасній НДР. Щоправда тут

спостерігалася одна суттєва відмінність: новопосталий уряд Східної Німеччини широко залучав колишніх військових, які пройшли радянський полон та співпрацювали в антифашистському національному комітеті «Вільна Німеччина».

Для унаочнення цього наведемо кілька яскравих прикладів. 11-12 вересня 1943 р. у таборі військовополонених у селищі Лунево під Москвою було засновано Союз німецьких офіцерів. У цій організації брали участь близько сотні полонених німецьких офіцерів та німецькі комуністи, які втекли в СРСР ще до початку війни. Президентом Союзу було обрано В. фон Зейдліца – успішного генерала, учасника битви під Сталінградом, що здався у полон; віце-президентом – генерал-лейтенанта О.М. фон Даніельса (колишнього командира сформованої у Франції дивізії вермахту), що також здався в полон у Сталінграді на кілька днів раніше В. фон Зейдліца. Загалом у 1943-1944 рр. з СРСР тією чи іншою мірою співпрацювали близько 50 полонених німецьких генералів (що в два рази більше кількості радянських генералів, які в полоні пішли на співпрацю з німцями) [19, с. 160-165].

В. фон Зейдліц також став заступником голови Національного Комітету «Вільна Німеччина» – своєрідного прорадянського міні-уряду Німеччини у вигнанні. До Комітету входив німецький комуніст В. Пік, майбутній перший президент НДР, а головою Комітету був німецький поет Е. Вайнерт. Комітет видавав власну газету «Вільна Німеччина», яка розповсюджувалась серед німецьких військ. Редколегію очолював колишній командир 24-ї танкової дивізії вермахту генерал-майор А. фон Ленський. Обійняття цієї посади передували довгі вагання полоненого, вступ його у травні 1944 р. до Національного комітету «Вільна Німеччина» і Союзу німецьких офіцерів. У подальшому генерал А. фон Ленський активно займався антифашистською діяльністю: виступав на радіо, підписував листівки, писав статті до газет, в яких відкрито закликав проти Гітлера і за нову демократичну Німеччину. Він повернувся до Німеччини, на територію радянської окупаційної зони у серпні 1949 р.

У подальшому генерали вермахту А. фон Ленський та В. Мюллер – колишній командувач 4-ї армії, служили у Національній народній армії (ННА) НДР. Останній у 1956-1958 рр. очолював Генеральний штаб ННА, одночасно будучи заступником Міністра національної оборони НДР. Обидва залишили свої посади у зв'язку з виходом на пенсію за віком, вони мали цікаву колекцію нагород, що складалася з нацистських і ЕНР-івських. Наприклад, В. Мюллер додатково до Лицарського хреста мав орден НДР «За заслуги перед Вітчизною» в золоті.

До подібних прикладів варто віднести і наступні. В. Адам – офіцер вермахту, полковник (1942 р.) став політичним і військовим діячем НДР, генерал-майором ННА. У 1950 р. він обіймає посаду Міністра фінансів Саксонії, з 1949 до 1963 рр. був депутатом Народної палати НДР, з 1952 р. – полковник

внутрішніх військ НДР, у 1977 р. вийшов на пенсію в чині генерал-майора. Далі, З. Дальман – член НСДАП з 1934 р., колишній багаторічний керівник студентської нацистської структури в Тюрінгії, а потім в НДР – депутат парламенту з 1950 до 1990 рр. Також Ф. Мюллер, який з вересня 1939 р. був членом НСДАП, пізніше з 1960 до 1990-х рр. начальник Управління кадрів ЦК СЄПН.

Окрім цього й інші відповідальні посади у колишній НДР обіймали вчорашні нацисти. Скажімо, К. Блеха – член НСДАП з вересня 1941 р., у повоєнний час став керівником прес-служби при Раді міністрів НДР. У його віданні перебували інформаційне агентство НДР АДН (ADN), воно відповідало за інформаційну політику уряду. Член НСДАП і офіцер СС Г. Крегер, дипломований юрист, після повернення з радянського полону в 1948 р. стає деканом юридичного факультету, професором Академії керівних кадрів НДР, депутатом Народної палати з 1950 до 1963 рр., юридичним радником ЦК СЄПН, а пізніше протяжний час працював ректором Академії держави і права НДР [17].

Для колишньої НДР нацизм був продуктом капіталізму. Оскільки побудова нового суспільного ладу покінчила з капіталізмом, то небезпеки щодо впливу расової ідеології чи повернення до нацистського минулого там вважалися раз і назавжди усунутими.

Водночас, сучасні історичні дослідження унаочнюють ту кадрову наступність, яка була характерною для повоєнного періоду і практично для двох німецьких держав. Також варто підкреслити, що у ФРН представники політичної нацистської еліти, верхівка державного і політичного апарату – ті, хто в найвужчому сенсі несли відповідальність за режим терору і складали ядро політичного класу нацистського режиму – навпаки, на провідні політичні позиції не потрапляли. Але переважна більшість з них після енергійних чисток, проведених союзниками, незабаром знову відновили статус звичайних громадян, були амністовані та реінтегровані до суспільства [4, с. 77].

У перші роки ФРН в суспільному дискурсі не сталося витіснення нацистської епохи в загальноприйнятому сенсі. Для 1950-х рр. типовим було не заперечення, замовчування, табування минулого, а відсутність в цілому почуття провини, сорому. Як відзначають німецькі дослідники, нацистські діячі і прихильники, офіцери і рядові вермахту справедливо могли розраховувати на співчуття і розуміння. Адже вермахт і військові дії у той час у ФРН вважалися чистими і незаплямованими.

Поблажливість у повоєнній Західній Німеччині до особистого минулого за нацистської диктатури мала, однак, чіткі межі: вона не зачіпала офіційну політику і самоідентифікацію Федеративної Республіки. Минуле індивідуальне досить чітко відмежовується від буття всієї країни. Воно деполітизувалося, пов'язувалося з приватним способом мислення і особистою біографією, яка не

мала нічого спільного з поточною ситуацією в країні. У цьому суть поводження з кадровим спадком Третього рейху в 1950-х рр.

Наведені вище факти, питома вага «вчорашніх» кадрів міністерств і відомств новопосталої ФРН справляють і нині доволі гнітюче враження. Звичайно, що пагубні наслідки кадрової спадковості неможливо переоцінити. Водночас варто зазначити, що коли мова заходить про ці факти і їх значення для Німеччини, досить багато чого базується на припущеннях. Спроби виробити надійні знання з цієї проблематики знаходяться тільки на початковому етапі, але історичні дослідження проходять все інтенсивніше.

На даний час складаються три варіанти оцінювання такого перебігу подій. Перший із них виходить із нерозривної спадковості еліт, що нанесла політичній системі ФРН довгострокові та непоправні вади. Другий заперечує те, що структурна і кількісна зміна еліт у ФРН після 1945 р. пройшла у більш широких вимірах, ніж у 1918 р. чи у 1933 р. Накінець третій вказує на те, що доволі велика «чистка», проведена союзниками після війни – інтернування, судові переслідування, масові звільнення, денацифікація – на ментальному і поведінковому рівні привели до наслідків, які мали величезне значення і це не варто недооцінювати. Навіть враховуючи той факт, що у ФРН в 1950-х рр. всі ці заходи були згорнуті, попередній їх вплив мав довготривалі наслідки, особливо на тих, кого вони торкалися [20]. І підтвердженням цьому може слугувати той факт, що державні службовці у ФРН, на відміну від Веймарської республіки, виявляли значно більшу лояльність до нової держави.

Як зазначають німецькі дослідники, питання про ставлення ФРН до нацистського минулого не зводиться до історії еліт. Існувала не лише наступність еліт, але й наступність народу. Подолання минулого, в такому ключі – це доволі багатовимірний процес. Він не меншою мірою включає побудову нової політичної системи з новими інститутами, а також компенсацію жертвам колишнього режиму. В нього також входить колективне обговорення націонал-соціалізму і критична «обробка» минулого, спрямовані в довгостроковій перспективі на зміну політичного менталітету всього населення країни. Якщо придивитися до історії подолання минулого у ФРН, то перед нами постає багатогранна, суперечлива, із різних сюжетів складена картина, відносно якої недоречними будуть будь-які легковажні судження.

Аналіз свідчить, що якщо для практики подолання минулого в перші повоєнні десятиріччя характерним було розходження індивідуальних форм свідомості і суспільної комунікації, то з проходженням наступних періодів цей розрив значно скоротився. Таке становище може бути проілюстрованим на прикладі антисемітизму. Офіційно антисемітські погляди у ФРН завжди оголошувалися поза законом. Але вони, зрозуміло, не зникли в 1945 р., а продовжували відігравати суттєву роль у приватному житті і окремих сферах спілкування. У громадських та політичних комунікаціях на антисемітизмі лежало табу. Однак антисемітизм мав поширення серед широких верств

населення, але про це не дозволялося зізнаватися публічно. Іншими словами, існували «ножиці» між офіційною анти-антисемітською позицією і антисемітськими настроями населення, різниця між комунікацією і свідомістю.

Своєрідна подвійна стратегія ранньої ФРН в подоланні нацистського минулого виявлялася у більшості суспільних сфер: в університетській і шкільній освіті, юстиції, медицині. Скрізь панувало змішування наступності (кадрової) і замовчування нацистського минулого окремих осіб, з одного боку, і чіткого дистанціювання (на інституціональному і державному рівні) від епохи націонал-соціалізму та однозначної переорієнтації, з іншого. Така ж напруженість характерна для політики інтеграції із Заходом, коли на початковому етапі цих заходів інститути долали шлях до вестернізації швидше, ніж саме населення.

З висоти нинішнього часу можна судити про все значно спокійніше. Але зрозумілим є уявлення наскільки неймовірним здавалося у 1950-х рр., що подвійна стратегія широкої інтеграції колишніх нацистів при офіційному політичному відмежуванні від націонал-соціалізму призведе до чогось пристойного. Багато сучасників спочатку були переконані, що це невірне рішення. І дійсно, за подібне поводження з нацистським минулим довелося дорого платити. Перш за все, воно змусило колишніх супротивників і жертв нацистського режиму співіснувати майже у всіх громадських місцях з тими людьми, які ще вчора їх гнобили і позбавляли прав.

Постійно виникали протягом перших десятиріч скандали навколо тих чи інших осіб, які все чіткіше показували ненадійність, ризикованість і вразливість подвійної стратегії. Може бути, що в перші роки існування ФРН таке рішення і не мало альтернативи, проте з часом воно було приречене на повний провал. Але це був варіант домогтися утвердження демократії у ФРН всупереч існуючим вельми недемократичним настроям більшості населення переможеної країни. Така подвійна стратегія близько десяти років визначала ставлення до нацистського минулого у ФРН. Її кінець знаменувало 24 грудня 1959 р., коли в Кельні осквернили синагогу, відкриту всього кілька місяців тому в присутності канцлера К. Аденауера. На її стінах поруч зі свастикою з'явилася гасло: «Німці кажуть: геть євреям!» Це поклало початок лавині антисемітських написів, що мали поширення навіть за кордоном. До кінця січня 1960 р. лише у ФРН було зареєстровано 470 антисемітських інцидентів. Спалах антисемітизму ознаменував кінець моделі 1950-х рр. та початок нової фази поводження з нацистським минулим. Ціла низка більш або менш гучних справ віщувала і готувала ґрунт завершення попереднього періоду. Одна з них – вимушена відставка 1955 р. всього через кілька тижнів після вступу на посаду праворадикального міністра землі Нижня Саксонія від ВДП Л. Шлютера в результаті масових протестів професорсько-викладацького складу і студентів Геттінгенського університету [21].

Ставлення ФРН до свого походження зазнавало все наростаючої критики. І всередині країни, і за кордоном множилися голоси, що настійливо рекомендували відновити зусилля з денацифікації. У ході дискусії вперше отримали перевагу ті, хто публічно вимагав розібратися з нацистським минулим і його наслідками. Це чітко проявилось в заяві, яку 20 січня 1960 р. зробив у Бундестазі його тодішній президент К. Шмід від імені всіх фракцій: «...Лише розсіюючи те темне, що місцями творить зло серед нашого народу, ми виженемо його». Саме така вимога за допомогою метафори формулювала відповідну модель – не «приватизація» нацистського минулого і щедre виправдання нацистів допоможуть розвіяти злі чари, а лише публічна і відкрита дискусія. Умовою перетворення «співвітчизників» по Рейху на громадян демократичної країни бачили тепер не в комунікативному замовчуванні, а в критичній полеміці. За кілька місяців до цього Т. Адорно в знаменитій доповіді «Що означає “обробка минулого”» вже рішуче виступив за громадські дебати про нацистське минуле [22]. Це активізувало критичний аналіз нацистського минулого.

Так звана «довга хвиля» опрацювання тоталітарної спадщини, за оцінками німецьких дослідників, окрім іншого, стала етапом не лише формування, але й утвердження у суспільному дискурсі нової політичної культури. За визначенням німецького дослідника Г. Пікеля період 1960-1989 рр. став розвитком критичного мислення та утвердження громадянської політичної культури у широких верствах суспільства ФРН [23]. Уже на початку 1960-х рр. масштаби нацистських злочинів і участь у них еліт широко відкрилися сприйняттю і суспільному усвідомленню. Цьому сприяли процеси проти нацистських злочинців. Тему нацистського минулого підхопила література і творча інтелігенція. 19 жовтня 1965 р. одночасно в 15 театрах ФРН і НДР відбулася прем'єра вистави за п'єсою П. Вейса «Дізнання». Драма Р. Хохгута «Намісник», два роки як написана, була вперше показана на сцені в лютому 1963 р. і викликала запеклі суперечки про роль католицької церкви в роки нацизму. У Бундестазі пройшла низка дебатів з питання про термін давності. Після низки компромісів законодавці у 1979 р. все ж прийняли рішення, яке повністю скасовувало термін давності переслідування за вбивство. В університетах під натиском студентів з середини 1960-х рр. розгорнулася дискусія про нацистське минуле наук та вчених [4, с. 27].

Все це відбувалося часом при відчутному опорі, багато робилося нерішуче і невміло. Перші широкі дебати щодо термінів давності у 1965 р. змусили К. Ясперса піддати ФРН нищівній критиці. За визначенням психоаналітиків Олександра і Маргарети Мичерлих у 1967 р., ФРН досі не зуміла посправжньому відректися від минулого, що німці на емоційному рівні все ще не прийняли, як факт загибель свого Третього рейху і не змирилися з цим, а сама країна залишалася у полоні минулого [24].

Прикметним для двох провідних партій ХДС і СДНП, які рухалися у напрямі створення «великої коаліції» стало номінування канцлером К. Кізінгера – політика з активним нацистським минулим. Останній, дійсно приєднався до націонал-соціалістів у 1933 р., активно працював у Міністерстві пропаганди Третього рейху, а після війни продовжив політичну кар'єру вже у ФРН. Принципова журналістка Б. Кларсфельд, уособлюючи протестні настрої молодого покоління, на одному із публічних виступів претендента К. Кізінгера дала йому ляпаса і назвала нацистом. За цей вчинок Б. Кларсфельд засудили до позбавлення волі терміном на рік. Водночас конфлікти з приводу поводження з нацистським минулим з середини 1960-х рр. досягли кульмінації і вилилися в широкий позапарламентський опозиційний рух. Славнозвісна журналістка Б. Кларсфельд, яка постійно викривала колишніх нацистів, з часом стала Спеціальним представником ЮНЕСКО з питань історії Голокосту та попередження геноциду [25].

На зміну офіційній політиці забуття на межі 1960-1970-х рр. прийшла політика покаяння та програма «подолання минулого». У межах цієї програми проводилися відповідні заходи, відкривались музеї, виставки, присвячені викриттю злочинного нацистського минулого [26]. З виникненням позапарламентської опозиції всі попередні спроби нейтралізувати критичний погляд на нацистське минуле зазнали фіаско.

Справжнім проривом і новою відправною точкою у справі подолання минулого стало уклінне перепрошення Федерального канцлера В. Брандта перед пам'ятником гетто у Варшаві за злочини нацизму. Водночас цей вчинок мав неоднозначне сприйняття та чимало критиків у Німеччині та й поза її межами [27]. Певною мірою ця критика відображала й складнощі в утвердженні нових засад політики пам'яті про нацистське минуле і його зlodіяння.

Повернення на початку 1980-х рр. до влади християнських демократів на чолі з Г. Колем супроводжувалося ініціативами щодо опрацювання нацистського минулого. Ідеологом нової концепції був радник канцлера історик М. Штюрмер. Він вважав, що націонал-соціалістичне минуле і його злочини не повинні нині домінувати в історичній пам'яті німців. У площину реалізації цієї нової концепції і репрезентації німецького історичного минулого, яке б викликало гордість, а не сором було заплановано створення двох історичних музеїв: загальнонімецької історії у Берліні та історії ФРН у Бонні. Запропонована концепція ренаціоналізації викликала серйозну критику з боку лібералів, соціал-демократів і колишніх жертв Голокосту [28]. Аргументи й підходи останніх виявилися сильнішими та переконливішими і відповідно в подальшому задавали тон всій наступній політиці подолання та опрацювання нацистського минулого.

Варто наголосити, що починаючи з 1980-х рр. нацистське минуле стало пануючою і загальновизнаною центральною темою історичної пам'яті та політичної комунікації у ФРН. Демонстрація американського фільму про

Голокост у січні 1979 р. по німецькому телебаченню дійсно зробила знищення євреїв медійною подією першочергової ваги. Розгорілися широкі дебати про те, як слід говорити про нацистське минуле, які форми комунікації співвідносяться з цим явищем та як віднайти прийнятний суспільний підхід до Голокосту не замовчуючи його. Всі масштабні конфлікти з приводу нацистського минулого з того часу є лише вимірами з питань стилю подачі, символіки, достовірності висвітлення тогочасних подій тощо.

Вищим мірилом політичних рішень став прийнятий Бундестагом після жорстких дебатів всіх політичних фракцій у квітні 1985 р. Закон щодо відповідальності за заперечення правди про Освенцим. Тоді були внесені зміни до кримінального кодексу, згідно з якими параграф 195 відносить заперечення геноциду до злочину, який публічно переслідується у ФРН. Разом з цим оцінка Федеральним президентом значення 8 травня 1945 р. як дати звільнення від націонал-соціалізму потужно сприяли широкому і однозначному засудженню політиками та суспільством злочинного минулого Третього рейху, його інститутів, включаючи й вермахт, та усвідомлення відповідальності поколінь за геноцид й тим самим вони стали унаочненням демократичного профілю ФРН.

Досить важливим для Федеративної Республіки стало те, що змінам політичної свідомості сприяло зміцнення демократичних інститутів, а стабільне функціонування останніх вело до формування й утвердження політичної культури. Тим самим суб'єктивні погляди і демократичні цінності громадян, їх когнітивна ідентичність пов'язувалися із політичною системою. Цей процес значно посилювався та набрав ширших географічних меж з відновленням державної єдності, коли у 1990 р. на демократичних засадах Основного закону ФРН до її складу увійшли землі колишньої НДР та Східний Берлін. Саме політика подолання минулого і широка система заходів щодо введення у історичний наратив пам'яті дискурсу про злочини нацизму мала позитивні результати.

З погляду історії сучасної Німеччини досить важливим чинником подолання минулого стали як широкі громадські дискусії, зокрема суперечки істориків, так й належна емпірична практика, засади вестернізації країни. За визначенням К. Зонтхаймера: «...вирішальне значення для вестернізації ФРН мали інститути. Інститути роблять політику: уряд, парламент, партії, суди тощо – організатори політичного процесу, ними вона визначається. Інститути твердо орієнтувалися на адаптацію до західної системи. Рано чи пізно довелося уступити й тим, хто ще чіплявся за минуле». За оцінкою дослідника «для політики головне – що люди роблять усередині інститутів. Оскільки там вони не нацисти, по-суті, не можна сказати, що минуле не подолано» [29, s. 669, 672].

Щодо результатів суспільного обговорення останнього періоду у дискурсі ФРН щодо подолання минулого гору взяла позиція Ю. Габермаса про відповідальність за нацистські злочини всіх поколінь німецької нації. Тим самим, головним елементом політичної культури ФРН, підтвердженням її

демократичного поступу стала пам'ять та відповідальність німців за націонал-соціалізм і, передусім, за Голокост. Цей концепт перетворився на один із вагомих чинників демократичного профілю німецької держави і всього суспільства.

Таким чином, в історичному дискурсі подолання нацистського минулого і тоталітарної спадщини в Німеччині проведена величезна робота. Її важливою складовою став розгляд «проблеми вини» і сумісності ідеї національної величч та чесного викладу історії. Завдяки дискусії про «проблему вини» в німецькому суспільстві утвердилися уявлення про те, що будь-які позитивні, але не пов'язані з реальністю, історичні міфи не здатні стати підставою для справжнього розвитку країни, а протиотрутою від повторення страшних сторінок історії служить не їх забуття, а невмируща пам'ять. Такий підхід включає відповідний комплекс суспільно-політичних і соціально-економічних заходів, починаючи від денацифікації, реституції власності, люстрації, закінчуючи виплатами грошових компенсацій жертвам режиму і створення музеїв та меморіальних комплексів.

Важливим чинником, що мав позитивний вплив на опрацювання «проблеми вини» в Німеччині, стала зміна поколінь. Для людей, які не застали гітлерівський режим або не брали участі в беззаконні в силу юного віку, виявилось набагато легше актуалізувати в громадському просторі пам'ять про злочини нацизму. Покоління людей, які пережили націонал-соціалістичний режим у роки свого життєвого розквіту, навпаки, довгий час перешкоджали повноцінному розкриттю «проблеми вини» і проведенню відповідних політико-юридичних заходів у післявоєнній Німеччині.

Завдяки широким суспільно-політичним дискусіям, залученню до них видатних мислителів та фахівців-істориків, у повоєнному дискурсі Німеччини відбулося чітке розмежування понять «колективна вина» і «колективна відповідальність». Відкинувши можливість першого твердження і визнавши необхідність останнього, як пізніше зазначив Ю.Габермас у «суперечці істориків», історична (тобто колективна) відповідальність актуальна для всіх поколінь нації, які живуть і житимуть після скоєних злочинів.

Тим самим пройдений шлях осмислення тяжкого спадку минулого в Німеччині був болісним, він розтягнувся на кілька десятиліть і проходив по висхідній, зокрема і після приєднання східнонімецьких земель. Нацизм у сучасній ФРН перестав сприйматись у нерозривному зв'язку з поняттям «німецький народ». Пішли з життя або втратили колишній вплив багато людей, для яких нацистські злочини були конкретними діями їх самих або їх близьких і знайомих. Для тих же, хто не застав нацизм і, отже, не міг бути причетним до його політики, критика нацизму не сприймалася як критика самих себе і свого народу, а трактувалася, насамперед, як критика конкретного політичного режиму. За такого підходу стали можливими виважені оцінки і пам'ять про національну історію. Цей підхід передбачає особливе почуття відповідальності

за все своє минуле. Завдяки проведеним заходам у попередні роки в освітній, культурній, історичній політиці поступово в Німеччині сформувався громадський консенсус щодо визнання злочинів і винесення уроків з минулого. Для сучасної ФРН, як і для будь якого іншого західного суспільства, ставлення до Голокосту є наріжним каменем пам'яті про Другу світову війну, виразним символом злочинів нацизму та центральною історичною подією ХХ ст. Пам'ять про злочини Другої світової війни, політика «подолання минулого» – це більш ніж піввікова традиція осмислення та інкорпорації Голокосту до німецького історичного наративу.

Список використаних джерел і літератури

1. Bergmann W. Antisemitismus in der Bundesrepublik Deutschland. Ergebnisse der empirischen Forschung von 1946-1989. – Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1991. – 328 s.; Brochhagen U. Nach Nürnberg. Vergangenheitsbewältigung und Westintegration in der Ära Adenauer. – Hamburg: Junius, 1994. – 469 s.; Broszat M. Nach Hitler. Der schwierige Umgang mit unsere Geschichte. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988. – 344 s.; Frei N. Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit. – München: C.H. Beck Verlag, 1996. – 430 s.; Jaspers K. Die Schuldfrage. Von der politischen Haftung Deutschlands. – München: Piper, 1987. – 88 s.; Jeismann M. Auf Wiedersehen Gestern. Die deutsche Vergangenheit und die Politik von morgen. – München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2001. – 214 s.; Herf J. Zweierlei Erinnerung. Die NS-Vergangenheit im geteilten Deutschland. – Berlin: Propyläen, 1998. – 558 s.; Nolte E. Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus. – Berlin: Propyläen, 1987. – 616 s.; Reichel P. Vergangenheitsbewältigung in Deutschland. – München: C.H. Beck Verlag, 2001. – 253 s.; Winkler H.A. Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte. Bd 1-2. – München: C.H. Beck Verlag, 2002. – 652 s.; Борозняк А.И. Жестокая память. Нацистский рейх в восприятии немцев второй половины ХХ и начала ХХІ века. – М.: Политическая энциклопедия, 2014. – 352 с.; Ватлин А.Ю. Германия в ХХ веке. – М.: РОССПЭН, 2012. – 332 с.; Кёниг Г. Будущее прошлого. Национал-социализм в политическом сознании ФРГ / Пер. с нем. Л.Ю. Пантиной. – М.: РОССПЭН, 2012. – 168 с.; Любин В.П. Преодоление прошлого: Споры о тоталитаризме. Аналитический обзор. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – 112 с.; Шерпер Ю. Германия и Франция. Проработка прошлого // Историческая политика в ХХ веке. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – С. 473-505.
2. Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts / Hrg. H. König, M. Kohlstruck, A. Wöll. – Opladen-Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1998 – 460 s.; König H. Die Zukunft der Vergangenheit. Der Nationalsozialismus im politischen Bewußtsein der Bundesrepublik. – Frankfurt am Mein: Fischer Taschenbuch Verlag, 2003. – 191 s.
3. Wolfrum E. Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948-1990. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999. – 532 s.; Winkler H.A. Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte. – München: C.H. Beck Verlag, 2002. – Bd. 2. – S. 446.
4. Кёниг Г. Будущее прошлого. Национал-социализм в политическом сознании ФРГ / Пер. с нем. Л.Ю. Пантиной. – М.: РОССПЭН, 2012. – 168 с.
5. Public Opinion in Occupied Germany: the OMGUS Surveys, 1945-1949 / Ed. by A.J. Merritt, R.L. Merritt. – Urbana: University of Illinois Press, 1970. – 364 p.
6. Jaspers K. Die Schuldfrage. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libarch.nmu.org.ua/bitstream/handle/GenofondUA/18198/bf68f96d1b7120b65dd49e6a604691eb.pdf?sequence=1>
7. Ватлин А.Ю. Германия в ХХ веке. – М.: РОССПЭН, 2012. – 332 с.
8. Das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. – Berlin, 2007.

9. Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 6. April 1968 (in der Fassung vom 7. Oktober 1974). – Berlin, 1974.
10. König H. Ortega und die Bundesrepublik // Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte. – 1988. – Jg. 35. – № 3.
11. Frei N. Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit. – München: C.H. Beck Verlag, 1996. – 430 s.
12. Солошенко В.В. «Викрадене мистецтво» в структурі політики пам'яті ФРН // Проблеми всесвітньої історії. – 2018. – № 1(5). – С. 211-227.
13. Jäger L. Seitenwechsel. Der Fall Schneider/Schwerte und die Diskretion der Germanistik. – München: Fink, 1988. – 256 s.; Leggewie C. Von Schneider zu Schwerte. Das ungewöhnliche Leben eines Mannes, der Geschichte lernen wollte. – München: Carl Hanser, 1998. – 368 s.
14. Jasper G. Die Universität Erlangen-Nürnberg und der Fall Schneider/Schwerte // Leviathan. – 1996. – Jg. 24. – № 4. – S. 456-468; Sprache und Literatur. Schwerpunkt: Der Fall Schneider/Schwerte. 1996. H.77; Vertuschte Vergangenheit. Der Fall Schwerte und die NS-Vergangenheit der deutschen Hochschulen / H. König et al. – München: Beck, 1997. – 359 s.
15. Eckart Conze E., Frei N., Hayes P., Zimmermann M. Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik. – München: Karl Blessing Verlag, 2010. – 880 s.
16. Kosthorst D. H.-J. Doescher, Verschworene Gesellschaft. Das Auswärtige Amt unter Adenauer zwischen Neubeginn und Kontinuität. – Berlin: Boehlau Verlag Historische Anthropologie, 1996. – 948 s.
17. Миф о денацификации Германии. Как было на самом деле. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://xexe.club/149552-mif-o-denacifikacii-germanii-kak-bylo-na-samom-dele.html>
18. Серов В. Нацистов принимали на работу по блату. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rg-rb.de/index.php?option=com_rg&task=item&id=17200&Itemid=0
19. Бланк А., Хавкин Б. Вторая жизнь фельдмаршала Паулюса. – М.: Патриот, 1990. – 216 с.
20. Henke K.-D. Die Trennung vom Nationalsozialismus. Selbstzerstörung, politische Säuberung, «Entnazifizierung», Strafverfolgung // Politische Säuberung in Europa. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991. – S. 21-83; Frei N. Karrieren im Zwielicht. Hitlers Eliten nach 1945. – Frankfurt a. M.: Campus Verlag, 2001. – 364 s.
21. Marten H.-G. Der niedersächsische Ministersturz. Protest und Widerstand der Georg-August-Universität Göttingen gegen den Kultusminister Schlüter im Jahre 1955. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987. – 216 s.
22. Adorno T.W. Was bedeutet Aufarbeitung der Vergangenheit // Eingriffe. Neun kritische Modelle. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1963. – S. 127-143.
23. Pickel G. Das politische System der BRD. Die politische Kultur der Bundesrepublik Deutschland. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://slideplayer.de/slide/207440/>
24. Jaspers K. Wohin treibt die Bundesrepublik? – München: Piper, 1966. – 280 s.; Hug W.F. Der hilflose Antifaschismus. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1967. – 158 s.; Mitscherlich A., Mitscherlich M. Die Unfähigkeit zu trauern. – München: Piper, 1967. – 400 s.
25. Охотница за нацистами // ПравдоРУБ. – 2017. – 5 февраля. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravdoryb.info/okhotnitsa-za-natsistami-113203.html>
26. Шерпер Ю. Германия и Франция. Проработка прошлого // Историческая политика в XX веке. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – С. 473-505.
27. Михник А. Тернистая дорога диссидента: Два польских визита Вилли Брандта // Cogita. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cogita.ru/polskii-eterburg/nauka/ternistaya-doroga-dissidenta-dva-polskih-vizita-villi-brandta>
28. Бергер Ш. Историческая политика и национал-социалистическое прошлое Германии 1949-1982 // Историческая политика в XXI веке. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – С. 33-64.

29. Sontheimer K. «Das Preußische ist uns sowieso ausgetrieben». Die Bundesrepublik zwischen alt und neu. Ein Gespräch mit Kurt Sontheimer // Blätter für deutsche und internationale Politik. – 1995. – Jg. 40. – S. 666-676.

Кудряченко А.И. Становление и развитие политики «преодоления прошлого» в национальной памяти ФРГ.

В статье анализируются процессы послевоенного развития Германии с точки зрения осуществления мер по денацификации и дисквалификации лиц, запятнавших себя при гитлеровском режиме, особенностей становления и этапов формирования политики «преодоления прошлого» в национальной памяти послевоенной Германии. Автор, выделяя четыре разные по времени и глубине осмысления этапы, рассматривает проблемы формирования и развития этой политики от постановки «проблемы вины», дифференциации ее типов касательно общего и отличного в политике двух немецких государств, роли международного политического контекста и воссоздания исторической правды относительно Третьего рейха, а также условий формирования культуры памяти в современной ФРГ.

Анализируются сильные и уязвимые стороны двойственной политики Западной Германии в отношении самоидентификации благодаря четкому отмежеванию от нацистского прошлого, а с другой стороны, распространенной практики вовлечения нацистов в новые общественные институты как способа добиться победы демократии в ФРГ вопреки послевоенным настроениям большинства ее граждан. Подчеркивается значение смены поколений на политической арене, публичной проработки нацистского прошлого и утверждения в общественном дискурсе новой политической культуры. Показано, что одними из главных составляющих последней стали память и ответственность поколений за Холокост, что, в свою очередь, способствовало укреплению национальной идентичности немцев путем «конституционного патриотизма».

В объединенной Германии осмысление тоталитарного прошлого, которое проходило достаточно интенсивно и вылилось не только в публичные дискуссии, но и способствовало мемореализации и комеморации исторической памяти, возмещению ущерба жертвам нацизма и принудительным рабочим Третьего рейха из разных стран, восстановлению справедливости в отношении всех пострадавших от так называемой политики «аризации», принятию мер по возврату имущества и культурных ценностей их наследникам, оказалось достаточно результативным. Политика «преодоления прошлого» способствовала достижению общественного консенсуса национальной памяти современной ФРГ в отношении признания преступлений нацистского периода и вынесения уроков из прошлого. Как и в любом другом западном обществе, в Германии отношение к Холокосту является краеугольным камнем памяти о Второй мировой войне и символом преступлений нацизма, а также центральным историческим событием XX в.

Ключевые слова: политика памяти, комеморация, национальная идентичность, Холокост, ФРГ.

Kudryachenko A. Formation and Development of the Policy of “Overcoming the Past” in the National Memory of the FRG.

The article analyzes the processes of postwar development of Germany from the point of view of implementing measures to denazify and disqualify persons who have tarnished themselves under the Hitler regime, the specifics of the formation and stages of the formation of the policy of “overcoming the past” in the national memory of postwar Germany. The author, singling out four different stages and depths of understanding, clarifies the problems of the formation and development of this policy from posing the “problem of guilt”, the differentiation of its types with respect to the common and excellent policies of the two German states, the role of the international political context and the reconstruction of the historical truth regarding the Third Reich and conditions for the formation of culture of memory in modern Germany.

The strengths and weaknesses of West Germany's ambivalent policy with regard to its identity are analyzed through clear disassociation from the Nazi past and, on the other hand, the broad integration of former Nazis into new public institutions as an option to win democracy in Germany despite the post-war moods of most of its citizens. The immediate significance of the succession of generations in the political arena, the public study of the Nazi past and the establishment of a new political culture in public discourse are underlined. Its main elements were the memory and responsibility of generations for the Holocaust and the strengthening of the national identity of the Germans through "constitutional patriotism".

In the united Germany, the comprehension of the totalitarian past, which took place quite intensively and resulted not only in public discussions, but also contributed to the memorialization and commemoration of historical memory, the reparation to victims of Nazism and forced workers of the Third Reich from different countries and the restoration of justice to all those affected by the so-called policy "Arization" and measures to return property and cultural values to their heirs, is fairly effective. The policy of "overcoming the past" contributed to the achievement of a public consensus of the national memory of the modern FRG regarding the recognition of the crimes of the Nazi period and the making of lessons from the past. As in any other Western society, in Germany the attitude towards the Holocaust is the cornerstone of the memory of the Second World War and the symbol of the crimes of Nazism, as well as the central historical event of the XX century.

Keywords: *memory policy, commemoration, national identity, the Holocaust, FRG.*